

Hostages of freedom: ukrainian prisoners of war (2014–2024)

Oleksandr Ye. Lysenko

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine
Doctor in History, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine (Ukraine)

email: ukr2ww@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57523002900>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/3061907>

Liudmyla M. Khoynatska

Institute of World History of The National Academy of Sciences of Ukraine

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

email: L.Khoynatska@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7324-5461>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203768202>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HZS-3480-2023>

Abstract.

The purpose of the study is to analyze the issue of captivity in the context of the contemporary armed conflict between the Russian Federation and Ukraine. **The methodological framework of the study** is based on theoretical and conceptual findings of military history experts and interdisciplinary scientific approaches, integrating methods of history, jurisprudence, social psychology, and military anthropology, as well as the terminological apparatus employed in modern global socio-humanitarian studies. **The scientific novelty** of the material is defined by oral history sources, some of which were collected by the authors, and their original interpretative solutions.

Conclusions. Large-scale military operations in eastern Ukraine have resulted in the capture of a significant number of Russian and Ukrainian servicemen. In this regard, the horrific conditions of Ukrainian Armed Forces (UAF) prisoners of war during the Anti-Terrorist Operation (ATO) and the Russian full-scale invasion have gained particular resonance. Based on the testimonies of combatants returned through prisoner exchanges, the article analyzes the methods of physical and psychological pressure applied to prisoners in places of detention with the complicity of the military-political leadership of the Russian Federation. Based on the processed documentary evidence, the study proves the Russian Federation's violation of the international legal norms of the Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War of August 12, 1949, and the effective inaction of international structures responsible for the observance and protection of international humanitarian law.

Keywords: Russian-Ukrainian war, captivity, places of unlawful detention, international law, human rights violations.

Заручники свободи: українські військовополонені (2014–2024 рр.)

Олександр Лисенко

Інститут історії України Національної академії наук України
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Україна)
email: ukr2ww@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57523002900>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/3061907>

Людмила Хойнацька

Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України (Україна),
кандидат історичних наук, доцент,
email: L.Khoynatska@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7324-5461>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203768202>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HZS-3480-2023>

Анотація.

Метою статті є аналіз проблеми військового полону в контексті сучасного збройного протистояння між Російською Федерацією та Україною. Методологічну основу дослідження становлять теоретико-концептуальні напрацювання фахівців воєнної історії, міждисциплінарні прийоми наукового пізнання, що поєднують методи історії, правознавства, соціальної психології, воєнної антропології, а також термінологічний апарат, що застосовується в сучасній світовій соціогуманітаристиці. Наукову новизну матеріалу визначають усноісторичні джерела, частина яких здобута авторами, а також їхніми оригінальними інтерпретаційними рішеннями. Висновки. Масштабні воєнні дії на Сході України спричинили полонення значеної кількості російських і українських військовослужбовців. У зв'язку з цим особливого резонансу набули жорсткі умови утримання військовополонених ЗСУ під час АТО на сході України та російської широкомасштабної агресії. На основі свідчень комбатантів, які повернулися з полону в межах обміну, проаналізовано методи фізичного та психологічного тиску, що застосовуються до військовополонених у місцях несвободи за сприяння військово-політичного керівництва РФ. На основі опрацьованого документального масиву доведено порушення РФ міжнародних правових норм Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. та фактичну бездіяльність міжнародних структур, відповідальних за дотримання й захист гуманітарного права.

Ключові слова: російсько-українська війна, полон, місця незаконних ув'язнень, міжнародне право, порушення прав людини.

Постановка проблеми. Після початку російсько-української війни у 2014 р. інформація про становище українських військовополонених майже не потрапляла в ЗМІ, залишаючись поза публічним дискурсом. Тема військового полону актуалізувалася під час широкомасштабного вторгнення військ РФ на територію України. Це пояснюється захопленням у полон військових під час відсічі агресору і вдалих контрнаступальних дій ЗСУ в 2022 р.

Аналіз джерел та останніх досліджень. У сучасній українській історіографії не існує комплексних наукових досліджень, присвячених цій темі. Наразі відбувається накопичення емпіричного матеріалу. Основну увагу науковці й громадські діячі приділяють опрацюванню інформації, наданої українськими військовослужбовцями, які перебували в російському полоні і яким пощастило повернутися звітти в межах обміну.

Під час реалізації спецпроекту газети «Народна армія», головним редактором якої став полковник Роман Драпак, здійснено чотири видання книжки «Вклоняємось доземно українському солдату», в якій зібрані інтерв'ю військових журналістів із ветеранами АТО (Драпак, 2014; 2015, 2016, 2017). Це життєві історії окремих учасників боротьби за незалежність України, писані під час бойових дій на Донбасі.

Опубліковано п'ять випусків збірника «Усна історія російсько-української війни» за результатами опитувань учасників війни на сході України (Лініков, 2015–2018; Павленко, 2019). Їх підготували дослідники з історичного факультету Запорізького національного університету. Для фіксування цілісної картини подій російсько-української війни опитуваних поділено на цільові групи: військовослужбовці ЗСУ, представники Національної гвардії, бійці добровольчих батальйонів.

Коаліцією громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі» у співпраці з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини опубліковано збірник

.....
спогадів українських військовополонених «Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув'язнень на Донбасі» (Белоусов, Кориневич, Мартиненко, 2015). Видання стало підсумком моніторингового дослідження, що мало на меті документування фактів серйозних порушень прав людини під час позбавлення свободи в зоні збройного конфлікту на сході України. Коаліція є неформальним об'єднанням 17 громадських правозахисних організацій та ініціатив, більшість яких походять із Луганської та Донецької областей. Коаліція була створена 29 грудня 2014 р. Однією з перших спільних ініціатив її учасників став проєкт, підтриманий Гельсінським фондом (Варшава), у межах якого організації-члени спільно зібрали свідчення осіб, які перебували в незаконних місцях несвободи, підконтрольних «Луганській і Донецькій народним республікам».

Також видано звіт «Говорять застінки. Воєнні злочини проти полонених і факти присутності військовослужбовців РФ на Донбасі. На основі свідчень жертв полону та тортур», підготовлений документаторами громадської організації Truth Hounds за сприяння National Endowment for Democracy, у співпраці з Українською Гельсінською спілкою з прав людини в межах кооперації з Платформою громадянської солідарності та Коаліцією за Міжнародний кримінальний суд (Бриних, Бабій, Коваль, Мовчан, 2018).

Інформативним статистичним джерелом є звіти ООН.

У моніторингових звітах про порушення прав людини в незаконних в'язницях привернуто увагу міжнародної громадськості до описаних проблем, розроблено рекомендації щодо відповідальності осіб, винних у цих діях.

Однією з перших наукових розвідок із проблематики військового полону в російсько-українській війні стало дослідження Олександра Лисенка «Проблема військового полону в російсько-українському збройному протистоянні» (Лисенко, 2024, с. 9–14).

Метою наукової розвідки є вивчення, аналіз і розкриття умов утримання українських військовополонених на тимчасово окупованих територіях Сходу України та РФ і доведення до світової спільноти порушень прав людини в місцях несвободи.

Виклад основного матеріалу. Створення масових армій і перехід до тотальних методів ведення бойових дій викликали необхідність ухвалення у другій половині XIX – на початку XX ст. низки міжнародних конвенцій щодо статусу військовополонених: Женевських 1864 і 1906 рр., Брюссельської 1874 р., Гаазьких 1899 і 1907 рр. У цей період у міжнародному праві визначено такі принципи військового полону й становища військовополонених: запобігання участі в продовженні бойових дій (за бранцями визнано статус беззбройних воїнів, які виконали свій військовий обов'язок), право на повагу до гідності, судовий захист, забезпечення харчуванням та медичною допомогою, листування й надання різноманітних видів допомоги з боку відповідних державних органів та міжнародних організацій.

Розв'язання агресії РФ проти України у 2014 р. та російське широкомасштабне вторгнення у 2022 р. призвели до загибелі десятків тисяч мирних людей і військовослужбовців, поширення забутих означень «безвісти зниклий» та «військовополонений», що вживалися під час світових і локальних війн.

У сучасному міжнародному праві статус військовослужбовців, які потрапили в полон, регулюється Женевською конвенцією про поведження з військовополоненими від 12 липня 1949 р. (далі – Конвенція), в основу якої покладено Женевську конвенцію 1929 р. Для України Конвенція набула чинності 03 січня 1955 р. після її ратифікації Указом Президії Верховної Ради УРСР від 03 липня 1954 р. Норми міжнародного гуманітарного права мають застосовуватись у випадках будь-яких збройних конфліктів, в умовах оголошеної війни та в мирний час. Женевські конвенції є міжнародними багатосторонніми угодами у сфері законів та звичаїв війни й спрямовані на захист жертв збройних конфліктів.

Від моменту отримання статусу військовополоненого особа підпадає під захист Конвенції, за дотримання положень якої відповідає держава, що утримує військовополонених. Зокрема, військовослужбовців, захоплених під час бою, повинні в короткий термін евакуювати до таборів, розміщених на достатній відстані від зони бойових дій, щоб вони перебували в безпеці. Умови перебування в таких таборах мають відповідати тим, якими користуються війська, що утримують їх у полоні, розташовані в тій самій місцевості. Усі речі та предмети особистого користування залишаються в розпорядженні військовополонених. Вони мають право одержувати поштою чи будь-якими іншими способами посилки, що можуть задовольнити їхні матеріальні, фізіологічні та духовні потреби.

Під час допиту військовополонені зобов'язані повідомити лише свої прізвище, ім'я та військове звання, дату народження й армійський, полковий, особовий чи серійний номер або, якщо цього немає, іншу рівноцінну інформацію. Для одержання інших відомостей не можуть бути застосовані фізичні, моральні тортури й інші форми примусу.

Військовополонених не можна піддавати фізичному каліченню або медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, вони повинні мати захист від актів насилля та

.....
заякування, а також від образ і цікавості публіки. Військовополонені за всіх обставин мають право на повагу до їхніх особи й честі. Держава, що має військових у полоні, зобов'язана забезпечувати їх безоплатне утримання, а також надавати безплатну медичну допомогу. Працездатні військовополонені можуть бути використані на різноманітних роботах із урахуванням їхнього віку, статі, військового звання та фізичної спроможності, за умови, що цей вид діяльності не нашкодить їхньому здоров'ю.

Будь-який незаконний акт чи бездіяльність з боку держави, що тримає військових або цивільних громадян у полоні, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу їхньому здоров'ю, забороняються й розглядаються як серйозне порушення Женевської конвенції.

З першого дня вторгнення Росія порушує правила ведення війни й масово скоює воєнні злочини. Крім того, її влада веде активну інформаційну, економічну, релігійну війну, застосовує шовіністичну пропаганду, здійснює хакерські атаки. Це стосується всіх аспектів протистояння, зокрема, і проблеми військового полону.

У 2014–2021 рр. українських військовослужбовців позбавляли свободи як Росія, так і підконтрольні їй незаконні збройні формування на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей, особливо в період боїв за м. Іловайськ, Донецький і Луганський аеропорти та м. Дебальцеве.

Сергій Степанов, військовослужбовець 93-ї окремої механізованої бригади, призваний до ЗСУ на початку березня 2014 р., згадує: «Покровка, Красноармійськ, Піщане, Піски – у всіх цих населених пунктах тримали оборону, вели запеклі бої. 22 січня 2015 р., коли наші військові залишилися фактично обеззброєними, бойовики вдоволено припинили вогонь. Сепаратисти, мов варвари, здирали з бійців бронезилети, чоботи та бушлати... Знімали срібні та золоті ланцюжки, годинники та обручки. Вивертали кишені, забираючи все... Навіть розпочату пачку цигарок забрали в мене з кишені...» Жадібно розділивши між собою здобич, бойовики завантажили до своїх машин українських захисників і повезли їх у невідомому напрямі. Але кількох залишили стояти майже роздягненими на морозі під пильним наглядом. Терористи повели хлопців до огорожі найближчої хати. «Підійшла дівчина-снайпер зі своїм хлопцем, – продовжує воїн. – Їм хотілось трохи "розважитися". І саме там, під чиєюсь хатою, почали нас по черзі... розстрілювати. Першим був мій друг Сергій. У цей час її друг з реготом фільмував наші тортури. Мені "снайперка" вирішила прострелити ноги. Мабуть, убивати одним пострілом здалося їй нудною справою. Спочатку ліве коліно, потім праве... Третій вистріл вона готувала в голову. Та я увесь час інерційно хапався за ноги, не в змозі терпіти той страшний біль... У момент пострілу я вкотре схопився за коліна, а куля пролетіла трохи вище над головою... Саме в цей час під'їхала автівка, в якій були наші полонені, і бойовики залишили нецікаву "забавку"» (Драпак, 2014, с. 57, 58).

На окупованій частині Донбасу як місця ув'язнення використовувалися будівлі колишніх силових структур, адміністративні корпуси, ангари тощо. Не пристосовані для утримання людей приміщення вирізнялися значною вологістю, нестабільним температурним режимом (холод узимку і спека влітку), відсутністю дотримання санітарно-гігієнічних норм. Звіт, який підготувала громадська організація Truth Hounds за сприяння National Endowment for Democracy в співпраці з Українською Гельсінською спілкою з прав людини в межах кооперації з Платформою громадянської солідарності та Коаліцією за Міжнародний кримінальний суд, доводить, що найбільш масові утримання й тортури полонених мали місце в м. Донецьк у будівлі колишнього управління СБУ (база «Мотороли»), м. Сніжне (будівлі колишніх ізолятора тимчасового тримання, військкомату та міськради), м. Горлівка (будівля колишнього управління СБУ), м. Луганськ (будівлі колишніх обласної державної адміністрації та обласної ради), м. Торез (автобаза) й м. Алчевськ (будівля колишнього військкомату) (Бриних, Бабій, Коваль, Мовчан, 2018, с. 21–38). Такі місця не були пристосовані навіть для короткотермінового тримання людей.

За підрахунками Коаліції громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі», на непідконтрольній українському урядові території Донецької та Луганської областей була наявна мережа із 79 неофіційних місць тримання: у «ДНР» – 41, у «ЛНР» – 38 (Белоусов, Кориневич, Мартиненко, 2015, с. 22, 23).

Захоплення в полон військовослужбовців ЗСУ та бійців добровольчих батальйонів відбувалося внаслідок бойових зіткнень за безпосередньою участю ЗС РФ і бойовиків незаконних збройних формувань, зокрема донських козачих угруповань, до яких входили як місцеві жителі, так і найманці з РФ. Матеріали дослідження Комісії громадських організацій свідчать, що 83,3 % захоплень у полон здійснювали військовослужбовці ЗС РФ і лише 16,7 % – незаконні збройні формування. Здебільшого право ухвалення рішення про дальше тримання українських військовополонених комбатанти РФ делегували ватажкам незаконних формувань «ЛНР» і «ДНР» (Мороко, 2018, с. 15, 37). Наприкінці серпня 2014 р. до полону потрапили комбатанти ЗСУ (військовослужбовці в/ч 3056, 51-ї та 55-ї бригад, 39-го батальйону територіальної оборони, 8-го армійського корпусу), Національної гвардії, зокрема бійці

батальйону «Донбас». До полонених майже в усіх випадках захоплення застосовували фіксацію за допомогою пластикових хомутів, дроту, ременів і скотчу. Очі їм надовго затуляли пов'язками, а на голову накидали мішок. У місцях несвободи, що передували підвалам Донецького СБУ, полонені зазнавали тортур і нелюдського поводження, відомі також факти вбивства бранців та добивання поранених комбатантів, які здалися в полон (Бриних, Бабій, Коваль, Мовчан, 2018, с. 21, 22).

З інтерв'ю Віталія (позивний «Баро»), бійця 55-ї окремої артилерійської бригади у складі оперативного командування «Схід» ЗСУ, 1967 р. н., жителя м. Запоріжжя, який у липні 2014 р. добровільно мобілізувався до ЗСУ, дізнаємося, що він потрапив у полон поблизу с. Осикове й м. Моспине Донецької області в перші місяці своєї служби. Перебував у полоні від 24 серпня до 14 вересня 2014 р. в ізоляторі тимчасового утримання (далі – ІТУ) для засуджених у м. Сніжне Донецької області. «Камера в нас п'ятимісна була, – згадує Віталій, – а в ній сиділо 30 людей. Спали штабелями на підлозі. [...] серпень місяць, там і спека була така, що сірник кинь і воно загориться. [...] 30 людей, кожен по разі вдихне – духота. Воду за часом відключали, як в зоні. Купалися в камері. А бувало, що і взагалі без води там сиділи, так чисто, по ковточку. Туалет там прямо в камері був. [...] спали і на нарах, і під нарами, на підлозі, всюди. Раз на добу [дають] пластмасову тарілочку, в ній на сантиметр якоїсь баланди. Це на добу» (Васильчук, Мороко, Молдавський, 2016, с. 264, 265).

Військовослужбовець Національної гвардії України, теж на ім'я Віталій, 1979 р. н., який так само перебував у полоні в ІТУ м. Сніжне Донецької області й повернувся звідти до м. Запоріжжя в жовтні 2014 р., розповідає: «Спочатку в камерах жили. Потім, може, через тиждень нас перевели в гаражі на території ІТУ. Нас там було багато. Гараж протікав. Якщо ти свої речі швиденько не змотав і кудись не сховав, щоб вони не промокли, то вони будуть у тебе повністю мокрими. [...] Півтори чашки [каші] клали в тарілку і все, ну і шматок хліба. Це все. Це два рази на добу. Також два рази на добу виводили в туалет. Не сходяв – твої проблеми, чекай наступного разу» (Мороко, 2015, с. 125, 128).

Полонених змушували працювати: рити окопи, розбирати зруйновані будівлі, розвантажувати снаряди, розмінювати території. Змушували проводити ексгумації або ховати загиблих, що завдавало великих моральних страждань. Підйом до роботи відбувався близько 05:00, праця тривала приблизно до 19:00.

Згаданий вище військовополонений за позивним «Баро» (прізвище свідомо не вказуємо) працював на розбиранні зруйнованих будівель і розмінуванні територій без будь-якого досвіду й інструктажу. Ця праця давала можливість отримати хоча б якусь додаткову їжу. «Якщо виходили працювати в полоні, то нам давали пластмасове відерце на 8 або 10 людей похавать. Там перше, друге, хліба вдосталь, але ми не все з'їдали, залишали для пацанів, що сиділи в ізоляторі, їм на роботу або не брали, або не було роботи» (Васильчук, Мороко, Молдавський, 2016, с. 265).

Згадує перебування в полоні командир розвідувального взводу 90-го окремого аеромобільного батальйону 35-річний Володимир Костів, якого захопили в ніч на 20 січня 2015 р.: «Привезли в Донецьк, скинули з броні й почали бити та знущатися. Приставляли до скроні пістолети, кричали, що ми станемо героями тільки – посмертно. За два дні вивели на "парад ганьби" в місто. Примусили нести вісім трун з тілами цивільних. І байдуже їм було, що тих мирних вбили вже тоді, коли ми були в полоні. Там у всіх деформована логіка. Коли вони захопили аеропорт, стали нас водити на роботи в термінал. Ми діставали з-під завалів тіла наших хлопців. Відкопали сімнадцятьох. Далі бетонні брили ми підняти не могли. Просили бойовиків дати екскаватор. Не хотілося, щоб тіла хлопців шури їли. Техніку не дали» (Драпак, 2014, с. 94, 95). 53 % військовополонених насильно залучали до виконання примусових робіт, 11 % виходили на такі роботи добровільно, 35 % з них були хворими (Белоусов, Кориневич, Мартиненко, 2015, с. 72, 74).

Упродовж усього терміну перебування під вартою та на шляху з інших місць утримання комбатанти ЗСУ зазнавали побиття й поводження, що принижує гідність. Окупанти вдавалися до методів хімічного впливу, використовували електрику тощо. Є також дані про вчинення злочинів сексуального та гендерного характеру. Зокрема, зґвалтування й утримання жінок та чоловіків у спільних приміщеннях. Більшість затриманих свідчать, що перебували в постійному страху, очікуючи, коли бойовики зайдуть до камери для скоєння актів побиття та приниження чи задля імітації розстрілу. Застосування тортур, жорстоке поводження й допити у 2014 р. – першій половині 2015 р. підтверджують 86 % військовополонених ЗСУ, 56 % із яких унаслідок катувань зазнали каліцтв і тілесних ушкоджень (Белоусов, Кориневич, Мартиненко, 2015, с. 58, 65, 66).

Тривалість і частота допитів були різними. Вони могли відбуватися з перервами. У низці випадків їх проводили лише з метою катування людини, не маючи наміру отримати інформацію. Окремі респонденти зазначали, що їм ставили запитання з наперед відомими відповідями або

.....
вимагали обмовляти себе. Об'єднує всі допити те, що під час їх проведення 100 % військовослужбовців не мали можливості отримати бодай якусь правову допомогу.

З метою психологічного тиску російські силовики часто змінювали місця утримання українських військовополонених і повністю ізолювали їх у «камерах-одиначках», позбавляючи контакту й емоційної підтримки між собою.

Під час гібридної війни з'явилися й гібридні форми полону, коли ворожа воююча сторона намагається використати відмінності у традиціях і корпоративних культурах структурних військових підрозділів для формування конфліктів у середовищі військовополонених. Використовуючи ідеологічні протиріччя й імітуючи співпрацю з окремими бранцями, охорона колоній намагалася посіяти недовіру між представниками Сил оборони (ЗСУ, добровольчі батальйони) і Сил безпеки (структури СБУ, МВС), позбавляючи їх стратегії виживання завдяки взаємодопомозі.

Почастішали випадки утримання військовополонених в одній камері з кримінальними злочинцями. Щоб придушити волю і психологічний спротив українських військовополонених, практикували їх утримання в одній камері з кримінальниками, цивільними, які не визнали влади окупантів, і комбатантами російських окупаційних військ. Так, бранці відчували подвійний психологічний тиск як із боку російських комбатантів, так і з боку карних злочинців. В умовах вимушеної ізоляції окупанти впроваджували максимально травмуючі форми взаємодії військовополонених, методи їхньої індоктринації і навіть прямого вербування (Сек, 2020).

Респонденти часто ставали безпосередніми свідками катування інших людей у їхній присутності або в зоні видимості / чутності, що спричиняло сильні моральні страждання. На це вказують 100 % усіх опитаних військовослужбовців, тобто навіть ті, які, за їхніми словами, не зазнали катувань. «Серед цих трьох, – розповідає один зі свідків, – які були в полоні в Жіночого батальйону, двоє були кастровані, за їхніми словами (один з них зараз живе у Львові). Кастрацію проводили показово перед іншими полоненими» (Белоусов, Кориневич, Мартиненко, 2015, с. 59, 61).

Військовослужбовець Національної гвардії України Віталій, який перебував у полоні в ІТУ м. Сніжне Донецької області, згадує: «Якось привели до нас чоловіка якогось, до трусів розділи його, кайданками причепили до "УАЗика", заборонили напувати, годувати, заборонили наближатися. Сказали, що це місцевий мародер. А за мародерство в них смертна кара. У підсумку чоловіка навіть не розстріляли, він помер тому, що не напували й не годували. Просто помер голодною смертю, просто помер в кайданах. Нам регулярно говорили, мовляв, "переходьте до нас, у нас гарно". Але бачачи, як вони [окупанти] поведуться з людьми, яку будують державу ["ДНР"] ... [ми відповідали] "Що ви творите?"» (Мороко, 2015, с. 125).

Євген Бондаренко з Харківщини, батько п'ятох дітей, добровольцем пішов захищати територіальну цілісність України. Служив кулеметником у 22-му батальйоні територіальної оборони. На початку вересня 2014 р. його розвідувальний підрозділ отримав завдання захопити блокпост окупантів у одному з районів Луганщини. У бою Євген зазнав контузії, потрапив у полон. «Мене відвезли до будівлі колишнього головного управління СБУ в Луганську. У полоні я пробув 52 доби. Спочатку мене били, вимагаючи, щоб я зізнався в тому, що начебто є офіцером Національної гвардії. Постійно погрожували відрізати палець і відвезти в якийсь напівзруйнований населений пункт та віддати місцевим, які вважають, що це зробили українські військові. Однієї ночі мене допитували, як вони самі назвалися, "морські піхотинці". Коли дізнались, що в мене 5 дітей (найменшому з них лише 6 місяців), сказали "може, тебе хоч діти врятують" і почали вибивати адресу моєї родини. Після того допиту я хотів накласти на себе руки [...]. Разом з нами в підвалі були й місцеві жителі, які не прийняли влади бандитів. Одного разу привели чоловіка, в минулому – офіцера УБОЗу. Терористи побачили, що в нього є автомобіль Toyota Camry. Згодом прийшли до нього додому. Кілька годин били, а потім забрали машину та винесли з будинку все цінне. А ще він мені розповідав, що в Луганську бойовики розмістили оголошення, яким солодкими обіцянками щодо працевлаштування спокусили колишніх працівників силових структур. У визначений час зібралося близько 200 осіб. Їх оточили озброєні люди, побили, запхали у вантажівки, а потім вивезли в невідомому напрямку...» (Драпак, 2014, с. 93, 94). Такі дії російських окупантів нагадують методи знищення нацистськими карателями цивільного населення під час Другої світової війни.

Окрему увагу варто звернути на «паради військовополонених» – акції примусової ходи бранців центральними вулицями і площами міст, супроводжуваної прокльонами й агресивними діями місцевих українофобів та сепаратистів. Особливостями такого поведіння з військовополоненими є видовищність, орієнтація на ЗМІ та публіку задля більшого приниження честі й гідності, перетворення полонених на беззахисну мішень для психологічних і фізичних ексзекуцій з боку екзальтованих представників населення, яким їх представляють як тих, «кто вбивав мирних жителів».

На початку широкомасштабного вторгнення влада РФ зарезервувала кілька колоній та в'язниць для утримання військовополонених у сусідніх з Україною (Курській, Білгородській, Брянській і Ростовській) областях. 24 лютого 2022 р. російські війська почали вторгнення поблизу м. Харків, Херсон, Чернігів, Суми з територій Росії, Білорусі й тимчасово окупованого Криму. Завдяки спротиву Збройних Сил України та сил самооборони вже в перші дні агресії російська армія зазнала масштабних утрат у живій силі й техніці. Оскільки плани швидкого завершення «спецоперації», розпочатої Росією, були зірвані, українських бійців, які потрапляли в полон, почали переміщувати в глиб РФ, навіть до м. Іркутськ. За інформацією Медійної ініціативи за права людини, створено інтерактивну мапу, на якій наразі налічується 42 такі місця. Військовополонених увесь час переміщують з однієї такої точки до іншої, щоб заплутати сліди перебування. У багатьох випадках це ускладнює їх пошук (Михайлов, Коломієць, 2023).

Роздратування російського командування через невдачі на фронті призвело до жорстокішого поводження з військовослужбовцями ЗСУ. Якщо завданням полону є ізоляція воїнів від ведення бойових дій із метою послаблення противника, то РФ вдалася до прямого знищення бранців.

Усьому світові став відомий терористичний акт, учинений у ніч із 28 на 29 липня 2022 р. поруч із с-щем Оленівка проти українських військовополонених – захисників «Азовсталі» в м. Маріуполь. У ту ніч від вибухів на території колишньої Волноваської виправної колонії № 120, де утримували українських захисників, загинули 53 бранці, понад 130 поранено. Дехто помер від ран уже по дорозі до лікарні. За даними РФ, у бараці на той час перебувало 193 особи. Але якимось дивним чином жоден із працівників колонії внаслідок вибуху не постраждав. Інцидент мав на меті деморалізувати українські військові сили.

Кількість страт українських військовополонених почала суттєво зростати наприкінці 2023 р. До цього переважали різні форми знущань і катувань. За інформацією заступника начальника Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу генпрокурора Тараса Семківа, станом на 22 листопада 2023 р. розслідували 53 кримінальні провадження щодо розстрілів 177 оборонців України (Сірак, 2024).

Від 01 грудня 2023 р. до 29 лютого 2024 р. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні зафіксувала страти окупантами 32 українських військовополонених (Report on the Human Rights Situation in Ukraine: 1 December 2023 to 29 February 2024). Російські комбатанти здійснюють відеофіксацію розстрілів українських військових, які здались у полон, на мобільні телефони й викладають відеоматеріали в соціальних мережах. Мета цих дій одна – зламати мотивацію українських військовослужбовців, залякати українське суспільство, продемонструвати свою жорстокість, безкарність і безглуздість спротиву Москві.

У РФ діє система катувань полонених, якої навчають окремих «спеціалістів». «За це відповідають окремі люди. [...] види тортур описані, і по них вчаться», – зазначив представник Головного управління розвідки Міністерства оборони України Андрій Юсов на форумі «Геноцидальні практики РФ в Україні: від Голодомору до російсько-української війни» (Сірак, 2024).

«Майже всі українські військовополонені – 95 % – зазнають тортур у Росії. Найгірше, що я бачила за 20 років відвідування в'язнів від імені ООН. Катування дуже поширені і мають структурний характер, катувати українських військових починають уже з першого допиту», – заявила очільниця Моніторингової місії ООН з прав людини в м. Київ Даніель Белл в інтерв'ю нідерландському телеканалу NOS (Звіт ООН: 95 % українських..., 2024).

Від жовтня 2024 р. оприлюднено 40-ву періодичну доповідь Управління Верховного комісара з прав людини ООН (УВКПЛ) – «Поводження з військовополоненими та оперативна інформація щодо ситуації з правами людини в Україні», в якій зазначено, що російська влада піддає українських військовополонених широкомасштабним і систематичним тортурам і жорстоко з ними поводиться. Детальні систематичні звіти про катування або жорстоке поводження під час тримання під вартою в Російській Федерації надали 169 зі 174 українських військовополонених, опитаних УВКПЛ від березня 2023 р. Їхні розповіді були підтверджені іншими джерелами інформації. Українські військовополонені розповіли про жорстокі побиття, ураження електричним струмом, сексуальне насильство, задуху, тривалі стресові пози, примусові надмірні фізичні вправи, позбавлення сну, імітацію страти, погрози насильством і приниження.

Під час перебування в полоні українців піддавали не тільки фізичним та моральним знущанням, а й ідеологічній «обробці». Кожен ранок військовополонених розпочинався з виконання гімну Росії, за незнання слів якого могли побити. «Принесли перелік своїх солдатів, які загинули в Харківській, Луганській та інших областях, яких вони вважали героями, і змушували нас вчити ці прізвища. Якщо помилявся хоч в одній букві, били. Не було жодного цілого ребра. А ще змушували співати різні російські пісні. Їх вмикали росіяни по гучномовцю. Змушували кричати гасла про нашого президента (Зеленського). Але ми відмовлялися це

робити. Насдесь знімали, видали текст, стали з автоматами за спиною...», – згадує український прикордонник Олександр Зарва, який повернувся з полону під час обміну 03 січня 2024 р. (Двічі мене «розстрілювали»... , 2024).

Одним із завдань «персоналу» місць утримання є поповнення бойових утрат РФ і використання українських військовополонених для ведення бойових дій на боці Росії. У цьому виявляється гібридний характер полону – не тільки вивести військовослужбовців із бойових дій, а й використати у своїх цілях, придушивши їхній психологічний спротив. Саме з таких 70 військовополонених, зібраних із різних СІЗО на території, контрольованій «ДНР», утворено широко розрекламований у ЗМІ РФ добровольчий батальйон «Богдан Хмельницький» (Ізвощікова, 2023).

Для українського суспільства є надзвичайно важливим донесення достовірної інформації щодо злочинів, скоєних російськими окупантами. Науковці Національного музею історії України у Другій світовій війні за ініціативою генерального директора Юрія Савчука майже відразу після початку російського широкомасштабного вторгнення почали активно збирати артефакти й створювати джерельну базу, записуючи спогади учасників та свідків цієї війни.

Науковці Музею організовували зустрічі з українськими військовополоненими відразу після їхнього повернення в межах обміну, записували спогади і здійснювали збір предметів для комплектування фондів колекцій. Так, 08 лютого 2024 р. з російського полону повернулися військовослужбовці Державної прикордонної служби України Антон Довжик та Олександр Лазовський, які напередодні широкомасштабного вторгнення несли службу у військових частинах у м. Маріуполь, а вже 08 березня, після реабілітації, дали інтерв'ю музейникам. Прикордонники виконували бойові завдання, доки не потрапили на Металургійний комбінат «Азовсталь». 18 травня 2022 р. вони вийшли з «Азовсталі» за наказом Верховного Головнокомандувача ЗСУ, Президента України Володимира Зеленського. 21 місяць перебували в російському полоні на окупованій території України: близько місяця – у виправній колонії на території селища Оленівка Донецької області, від 15 червня 2022 р. – у м. Довжанськ (перейменоване квазідержавним утворенням «ЛНР» на м. Свердловськ) у виправній колонії № 38 (на той час окупанти утримували там майже 500 місцевих ув'язнених, розмістили й близько 400 українських військових бранців).

«Приїхали ми в м. Свердловськ у 38-му колонію. Прийняли нас "нормально". Побили палицями, руками, ногами. Голови на наступний день попухали, лікті попухали. Зайшла адміністрація – начальник і перший зам й сказали: "Це ми вам показали так, як може бути кожного дня. Женева на вас не поширюється". – Нам дали зрозуміти, хто в домі хазяїн», – згадує Антон Довжик (НМІУДСВ. Акт прийняття № 064 від 08.03.2024).

В інтерв'ю музейникам Олександр Лазовський ділиться враженнями про перебування в полоні: «У колонії до нас зайшов перший зам і сказав: "Ми вас за військовополонених не вважаємо. Ви для нас просто в'язні. Ви тут надовго, а деякі надто надовго. Вас не обміняють. Ви Україні не потрібні"... Пацанам шили статті, начебто за розстріл мирних, били їх на допитах. Якщо на тебе завели справу, то відмовитися від неї ти вже не відмовишся. Ти все одно її підпишеш» (НМІУДСВ. Акт прийняття № 065 від 08.03.2024).

У фондівій колекції Музею представлені особисті речі старшого солдата, командира танка 2-го окремого танкового батальйону 1-ї окремої танкової Сіверської бригади Збройних Сил України Богдана Пантюшенка, який перебував у полоні «ДНР» від 18 січня 2015 р. (1794 дні). Його визнали винним у скоєнні низки «злочинів», як-от тероризм, убивство, вчинення екстремістських дій, спрямованих на порушення «територіальної цілісності РФ» та ін. Засідання суду тривало 20 хв, адвоката не було, прокурор вимагав два довічні строки. Богдана засудили до позбавлення волі на 18 років у колонії суворого режиму. Покарання відбував у Макіївській виправній колонії № 32. На особливу увагу заслуговує листівка, зроблена на замовлення дружини полоненого Вікторії, для використання під час мітингів та акцій на його підтримку (НМІУДСВ. НД-31842). Тільки 01 серпня 2019 р. відбулося засідання «апеляційної палати верховного суду ДНР». І лише 29 грудня 2019 р. Богдан Пантюшенко повернувся з тимчасово окупованої території в межах обміну.

Офіс генерального прокурора України на запит видання ZMINA повідомив, що має інформацію про не менше ніж 311 військовополонених українців, із яких 251 засудили в незаконному російському суді в окупованому м. Донецьк, 47 – у м. Луганськ, 13 – у Південному окружному військовому суді РФ (Понад 300 українських..., 2024).

За даними Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, від 24 лютого 2022 р. до кінця жовтня 2024 р. в Україну повернули тіла 169 загиблих у полоні військових. Здебільшого смерті спричинені катуванням та відсутністю елементарної медичної допомоги. Водночас існують підстави припускати, що кількість загиблих полонених значно більша (Климик, 2024).

Цікавими є занотовані науковими співробітниками Музею свідчення старшого сержанта, фельдшера 1-го Донецького прикордонного загону Східного регіонального управління Державної прикордонної служби України (в/ч 9937) Сергія Сімонова, який під час боїв зазнав поранення й був направлений до польового шпиталю. 8 квітня 2022 р. шпиталь, де перебував Сімонов, потрапив в оточення. За спогадами самого Сергія, він і його поранені побратими вимушені були здатися в полон, бо альтернативою була смерть. Після проходження фільтраційних заходів Сергій був направлений спочатку до колонії № 120 в селищі Оленівка Донецької області, пізніше – до колонії суворого режиму № 36 м. Суходільськ Луганської області. Сергій згадує, що у бранців зазвичай відбирали формений одяг. Його форму флісову куртку залишили через те, що вона була дуже забруднена кров'ю. В ув'язненні полонені не мали інформації про зовнішній світ, за винятком повідомлень із російських пропагандистських газет і радіо. Утім, невдовзі бранці виявили, що після кожного успіху ЗСУ російські тюремники вдаються до жорстокого побиття. Зі слів Сергія, особливо сильно їх били після вересневого контрнаступу українських військ на Харківщині та під час визволення м. Херсон у листопаді 2022 р. Сімонов пригадував, що в такі тяжкі моменти він роздивлявся вишивку на підкладці куртки, яку зробила бабуся – єдине, що нагадувало йому про родину та життя за межами табору й надавало сил.

23 листопада 2022 р. Сергій Сімонов разом з іще 34 захисниками України був звільнений у межах обміну полоненими. Після повернення продовжив службу за контрактом у складі 10-го окремого прикордонного загону ДПСУ (НМІУДСВ. НД-34708).

Полон залишається одним із найважчих сегментів досвіду війни українських комбатантів. Це насамперед пов'язано із застосуванням до військовополонених тортур, насилля, різних видів психологічного й фізичного тиску, руйнуванням особистості бранців.

«У одного з хлопців наших, якого ми евакуювали, але він вже помер, вуха були зрізані, можливо [окупанти] використали їх як трофей, – розповідає солдат полку "Азов", 1992 р. н., на ім'я Максим, – "Ядру" голову відрізали. Ми навіть не думали стосовно полону, тому що в нас завжди була граната, ми знали, якщо наблизитися до того, що нас в полон візьмуть, краще підірватись і когось з собою забрати, ніж залишатися і в полон потрапити» (Лініков, 2018, с. 8, 120).

«Страшно потрапити знову в полон, – зізнається військовий 55-ї окремої артилерійської бригади ЗСУ, – це не сорок перший рік, зараз комп'ютери, тебе сфотографували, в базу занесли, кнопку клац – і все про тебе відомо. Вони сказали: "Ще раз попадеш до нас – п...а тобі, розстріляємо". Тому я і попросився в інші місця, в бік Маріуполя, моє прохання [в частині] виконали» (Васильчук, Мороко, Молдавський, 2016, с. 17, 271).

Висновки та перспективи дальших розвідок. За даними ООН, у Росії та на тимчасово окупованих територіях України дислокується щонайменше 38 місць позбавлення волі для військових бранців. У багатьох із задокументованих випадків тортур або жорстокого поводження з полоненими брали участь представники різних державних установ, що часто свідчить про значний рівень координації між ними. Крім того, російські громадські та публічні діячі відкрито закликають до катувань і навіть страти українських військовополонених. Понад 95 % звільнених із російського полону розповідають про фактичні страти українських військовослужбовців і знущань над ними.

Уже з квітня 2022 р. стало відомо що РФ, порушуючи Женевську конвенцію 1949 р., утримує захоплених у полон українських вояків у колоніях загального режиму без перепрофілювання в'язниць у табори для військовополонених. Постійні знущання й тортури, примусова ізоляція від навколишнього світу, психологічний тиск і надходження викривленої інформації доводять бранців до відчаю і, як наслідок, втрати сенсу життя.

Російські фіктивні судові процеси повністю нівелюють основоположні принципи міжнародного гуманітарного права щодо юридичного імунітету українських військовополонених і спрямовані на де-факто легітимізацію помсти за те, що вони воювали, захищаючи свою країну. Це вказує на вчинення тяжкого порушення міжнародного гуманітарного права за ст. 130 III Женевської конвенції та воєнного злочину позбавлення справедливого судового розгляду за ст. 8(2)(a)(vi) Римського статуту.

Наразі Росія не допускає міжнародних організацій ООН і Міжнародного комітету Червоного Хреста до місць перебування українських полонених, не залучає до підготовки та обміну. Тому структури, відповідальні за моніторинг дотримання й захист Женевських конвенцій та гуманітарного права, фактично не працюють. Кремль коментує майже всі резонансні факти злочинів, або називаючи їх фейками, або звинувачуючи в них Україну.

Фізичне знищення українських військових у полоні, зокрема через страти, катування та жахливі умови тримання, свідчить про елементи геноциду.

І тільки 02 жовтня 2024 р. депутати Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) одностайно ухвалили резолюцію «Зниклі безвісти, військовополонені та цивільні особи, які перебувають у полоні внаслідок агресивної війни Російської Федерації проти України».

У резолюції наголошено на необхідності притягнути до відповідальності порушників гуманітарного права й застосувати універсальну юрисдикцію для розслідування таких злочинів, посилити тиск на Росію для звільнення військових і цивільних полонених.

У ній також наведено останні дані, згідно з якими станом на вересень 2024 р. загалом 65 956 військовослужбовців та цивільних осіб зареєстровані як зниклі безвісти або захоплені в полон РФ. Від початку широкомасштабного вторгнення лише 3672 особи були повернуті з російського полону, серед них третина в Україні вважалася зниклими безвісти, оскільки Росія всупереч міжнародним зобов'язанням не надавала про них інформації.

Завдання громадськості, науковців, музеєзнавців полягає у фіксації численних фактів страт і тортур українських військовополонених із тим, щоб представити відповідні докази до Міжнародного кримінального суду. Карну відповідальність мають нести як виконавці злочинних дій, так і їхні командири та військово-політичне керівництво.

Джерела та література:

- Белоусов, Ю. Л., Кориневич, А. О., Мартиненко, О. А.** та ін. (2015). *Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув'язнень на Донбасі / Коаліція громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі»*. Київ: Компринт, 84 с.
- Бриних, Я., Бабій, В., Коваль, Д., Мовчан, С.** (2018). *Говорять застінки. Военні злочини проти полонених і факти присутності військовослужбовців РФ на Донбасі. На основі свідчень жертв полону та тортур*. Режим доступу: https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2018/05/Report_Torture_ukr_NED.pdf. Назва з екрана.
- Двічі мене «розстрілювали»** (2024). *Двічі мене «розстрілювали»: прикордонник, якого вважали зниклим, повернувся з полону*. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryzovyya-dvichi-rozstrilyuvaly-prykordonnyk-pro-rosiyskyy-polon/32801044.html>. Назва з екрана.
- Драпак, Р.** (Упоряд.). (2014). *Вклоняємось доземно українському солдату*. К.: ЦДО МО України «Народна армія», 192 с.
- Драпак, Р.** (Упоряд.). (2016). *Вклоняємось доземно українському солдату*. 3-тє вид. К.: Народна армія, 196 с.
- Драпак, Р.** (Упоряд.). (2017). *Вклоняємось доземно українському солдату*. Кн. 4. К.: Народна армія, 195 с.
- Драпак, Р., Ткачук, Н.** (Упоряд.). (2015). *Вклоняємось доземно українському солдату*. 2-ге вид. К.: Народна армія, 195 с.
- Звіт ООН** (2024). *Звіт ООН: 95 % українських військових, що потрапляють росіянам в полон, зазнають тортур*. Режим доступу: <https://mind.ua/news/20277364-zvit-oon-95-ukrayinskih-vijskovih-shcho-potrapplyayut-rosiyanam-v-polon-zaznayut-tortur>. Назва з екрана.
- Ізвощікова, А.** (2023). *Військовополонених українців залучають до війни на боці Росії: чи законно це*. Режим доступу: <https://suspihne.media/632880-vijskovopoloneni-ukrainci-zalucut-do-vijni-na-boci-rosii-ci-zakonno-ce-suspihne-poasnuemo/>. Назва з екрана.
- Климик, М.** (2024). *184 українці померли у російському полоні від початку великої війни, – Коордштаб*. Режим доступу: <https://mipl.org.ua/184-ukrayincziv-pomerly-u-rosijskomu-poloni-vid-pochatku-velykoyi-vijny-koordshtab/>. Назва з екрана.
- Лисенко, О.** (2024). *Проблема військового полону в російсько-українському збройному протистоянні. Україна в культурно-історичних процесах минулого та сьогодення: тези I Всеукраїнської наукової конференції* (сс. 9–14). Переяслав.
- Лініков В.** (ред.). (2016). *Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / Укр. ін-т нац. пам'яті; Запоріж. нац. ун-т; Запоріж. облдержадмін. Вип. 3. Київ: К.І.С., 200 с.*
- Лініков В.** (ред.). (2018). *Усна історія російсько-української війни (2014–2018 роки) / Укр. ін-т нац. пам'яті; Запоріж. нац. ун-т; Запоріж. облдержадмін. Вип. 4. Київ: К.І.С., 384 с.*
- Михайлов, Д., Коломієць, Д.** (2023). *Щонайменше 42 місця утримання, деякі в глибині РФ. Де і в яких умовах перебувають українські військовополонені*. Режим доступу: <https://suspihne.media/512997-sonajmense-42-misca-utrimanna-deaki-vglibini-rf-de-i-v-akih-umovah-perebuvaut-ukrainski-vijskovopoloneni/>. Назва з екрана.
- Мороко, В.** (ред.). (2015). *Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки) / Укр. ін-т нац. пам'яті; Запоріж. нац. ун-т; Запоріж. облдержадмін. Вип. 1. Київ: К.І.С., 176 с.*
- НМІУДСВ** – Національний музей історії України у Другій світовій війні.
- Павленко, М.** (ред.). (2019). *Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / Укр. ін-т нац. пам'яті; Запоріж. нац. ун-т; Запоріж. облдержадмін. Вип. 5. К.: К.І.С., 432 с.*
- Павленко, М.** (ред.). (2016). *Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / Укр. ін-т нац. пам'яті; Запоріж. нац. ун-т; Запоріж. облдержадмін; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Вип. 2: 55-а окрема артилерійська бригада. Київ, К.І.С., 464 с.*

- Понад 300 українських** (2024). Понад 300 українських військовополонених засудили незаконні окупаційні та російський суди, – Офіс генпрокурора Режим доступу: https://lb.ua/society/2024/11/18/645727_ponad_300_ukrainskih.html. Назва з екрана.
- Сірак, Я.** (2024). РФ розробила систему катувань, якої навчають окремих «спеціалістів». Режим доступу: <https://hromadske.radio/news/2024/11/23/rf-rozrobila-systemu-katuvan-iaoi-navchaiut-okremykh-spetsialistiv-yusov>. Назва з екрана.
- Сек, О.** (2020). Strategies of Survival in the System of Interpersonal Relations in Conditions of Forced Isolation and War pp. *Social Studies: Theory and Practice* Vol. 9, No. 2. P. 125–133. Режим доступу: <https://social-studies.upsl.edu.pl/images/NR2-2020/9.pdf>. Назва з екрана.
- United Nations Ukraine** (2024). United Nations Ukraine. Report on the Human Rights Situation in Ukraine: 1 December 2023 to 29 February 2024. Режим доступу: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-04/report-human-rights-situation-ukraine-1-dec-2023-29-feb-2024.pdf> Назва з екрана.

References:

- Bielousov, Yu. L., Korynevych, A. O., Martynenko, O. A.** et. al. (2015). Those who survived hell: testimonies of victims about places of illegal imprisonment in Donbas] / Koalitsiia hromadskykh orhanizatsii ta initsiatyv «Spravedlyvist zarady myru na Donbasi». Kyiv: Komprynt, 84 p. [in Ukrainian].
- Brinih, Ya., Babij, V., Koval, D., Movchan, S.** (2018). The curtains speak. War crimes against prisoners and the facts of the presence of Russian military personnel in Donbas. Based on the testimonies of victims of captivity and torture. Retrieved from https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2018/05/Report_Torture_ukr_NED.pdf. [in Ukrainian]
- Drapak, R.** (Comps.). (2014). We bow down to the Ukrainian soldier. Kyiv: TsDO MO Ukrainy «Narodna armiiia», 192 p. [in Ukrainian].
- Drapak, R.** (Comps.). (2016). We bow down to the Ukrainian soldier. 3rd edition. Kyiv: Narodna armiiia, 196 p. [in Ukrainian].
- Drapak, R.** (Comps.). (2017). We bow down to the Ukrainian soldier. Book 4. Kyiv: Narodna armiiia, 195 p. [in Ukrainian].
- Drapak, R., Tkachuk, N.** (Comps.). (2015). We bow down to the Ukrainian soldier. 2nd edition. Kyiv: Narodna armiiia, 195 p. [in Ukrainian].
- I was "shot" twice** (2024). I was "shot" twice: a border guard who was considered missing returned from captivity. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-dvichi-rozstrilyuvaly-prykordonnyk-pro-rosiyskyy-polon/32801044.html>. [in Ukrainian].
- Izvoschikova, A.** (2023). Ukrainian prisoners of war are being recruited into the war on the side of Russia: is this legal. Retrieved from <https://suspilne.media/632880-vijskovopoloneni-ukrainciv-zalucavut-do-vijni-na-boci-rosii-ci-zakonno-ce-suspilne-poasnuemo/> [in Ukrainian].
- Klymyk, M.** (2024). 184 Ukrainians have died in Russian captivity since the beginning of the Great War. Retrieved from <https://mipl.org.ua/184-ukrayincziv-pomerly-u-rosijskomu-poloni-vid-pochatku-velykoyi-vijny-koordinatsiia/> [in Ukrainian].
- Linikov, V.** (Eds.). (2016). Oral history of the Russian-Ukrainian war (2014–2016) / Ukr. in-t nats. pamiaty; Zaporiz. nats. un-t; Zaporiz. oblderzhadmin. (Vol. 3). Kyiv: K.I.S., 200 p. [in Ukrainian].
- Linikov, V.** (Eds.). (2018). Oral history of the Russian-Ukrainian war (2014–2016) / Ukr. in-t nats. pamiaty; Zaporiz. nats. un-t; Zaporiz. oblderzhadmin. (Vol. 4). Kyiv: K.I.S., 384 p. [in Ukrainian]
- Lysenko, O.** (2024). The problem of military captivity in the Russian-Ukrainian armed confrontation. *Ukraine in the cultural and historical processes of the past and present: theses of the 1st All-Ukrainian Scientific Conference* (pp. 9–14). Pereyaslav. [in Ukrainian].
- Mihajlov, D., Kolomiets, D.** (2023). At least 42 detention centers, some deep inside the Russian Federation. Where and in what conditions are Ukrainian prisoners of war held. Retrieved from <https://suspilne.media/512997-sonajmense-42-misca-utrimanna-deaki-vqlibini-rf-de-i-v-akih-umovah-perebuva-ukrainski-vijskovopoloneni/>. [in Ukrainian].
- Moroko, V.** (Ed.). (2015). Oral history of the Russian-Ukrainian war (2014–2015) / Ukr. in-t nats. pamiaty; Zaporiz. nats. un-t; Zaporiz. oblderzhadmin. (Vol. 1). Kyiv: K.I.S., 176 p. [in Ukrainian].
- NMIUDSV** – National Museum of the History of Ukraine in World War II.
- Over 300 Ukrainian prisoners** (2024). Over 300 Ukrainian prisoners of war were convicted by illegal occupation and Russian courts, – Prosecutor General's Office. Retrieved from https://lb.ua/society/2024/11/18/645727_ponad_300_ukrainskih.html. [in Ukrainian]
- Pavlenko, M.** (Eds.). (2019). Oral history of the Russian-Ukrainian war (2014–2015) / Ukr. in-t nats. pamiaty; Zaporiz. nats. un-t; Zaporiz. oblderzhadmin. (Vol. 5). Kyiv: K.I.S., 432 p. [in Ukrainian]
- Pavlenko, M.** (Eds.). (2016). Oral history of the Russian-Ukrainian war (2014–2016)] / Ukr. in-t nats. pamiaty; Zaporiz. nats. un-t; Zaporiz. oblderzhadmin; In-t ukr. arkhoeorafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. (Vol. 2). Kyiv, 464 p. [in Ukrainian].

-
- Sek, O.** (2020). Strategies of Survival in the System of Interpersonal Relations in Conditions of Forced Isolation and War pp. *Social Studies: Theory and Practice Vol. 9, No. 2. P. 125–133.* Retrieved from <https://social-studies.upsl.edu.pl/images/NR2-2020/9.pdf>. [in Ukrainian].
- Sirak, J.** (2024). The Russian Federation has developed a system of torture that is taught to individual "specialists". Retrieved from <https://hromadske.radio/news/2024/11/23/rf-rozroblyla-systemu-katuvan-iakoi-navchaiut-okremykh-spetsialistiv-yusov>. [in Ukrainian].
- UN report** (2024). UN report: 95 % of Ukrainian soldiers captured by Russians are tortured. Retrieved from <https://mind.ua/news/20277364-zvit-oon-95-ukrayinskih-vijskovih-shcho-potraplyayut-rosiyanam-v-polon-zaznayut-tortur>. [in Ukrainian].
- United Nations Ukraine** (2024). United Nations Ukraine. Report on the Human Rights Situation in Ukraine: 1 December 2023 to 29 February 2024. Retrieved from https://ukraine.un.org/en/264355-report-human-rights-situation-ukraine-1-december-2023-29-february-2024?afd_azwaf_tok.

Надійшла до редакції / Received: 03.12.2025

Схвалено до друку / Accepted: 14.02.2026